MARKAZIY OSIYODA SUV VA ENERGETIKA XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA TINCHLIK DIPLOMATIYASINING O‘RNI VA PERSPEKTIVALARI

O‘taganova Malika Nasriddinovna
O‘zDJTU, Xalqaro jurnalistika fakulteti
Siyosatshunoslik yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
elegantka007@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mintaqasida suv va energetika xavfsizligini ta'minlash jarayonida tinchlik hamda preventiv diplomatiyaning o‘rni va ahamiyati atroflicha tahlil qilinadi. Mintaqadagi transchegaraviy suv resurslaridan oqilona foydalanish, gidroenergetika loyihalarini birgalikda amalga oshirish hamda iqlim o‘zgarishi sharoitida o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish orqali mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, so‘nggi yillardagi diplomatiya amaliyoti va istiqboldagi vazifalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, suv xavfsizligi, energetika diplomatiyasi, tinchlik diplomatiyasi, preventiv diplomatiya, transchegaraviy daryolar, mintaqaviy barqarorlik, BMT, Orol havzasi.

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются роль и значение мирной и превентивной дипломатии в обеспечении водной и энергетической безопасности в регионе Центральной Азии. Рассматриваются вопросы обеспечения региональной стабильности посредством рационального использования трансграничных водных ресурсов, совместной реализации гидроэнергетических проектов и развития взаимного сотрудничества в условиях изменения климата. Кроме того, освещаются практика дипломатии последних лет и приоритетные задачи на перспективу.

Ключевые слова: Центральная Азия, водная безопасность, энергетическая дипломатия, дипломатия мира, превентивная дипломатия, трансграничные реки, региональная стабильность, ООН, бассейн Аральского моря.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the role and significance of peace and preventive diplomacy in ensuring water and energy security in Central Asia. It examines issues related to maintaining regional stability through the rational use of transboundary water resources, the joint implementation of hydropower projects, and the development of mutual cooperation in the context

DOI: 10.5281/zenodo.24284536

of climate change. The article also highlights diplomatic practices in recent years and outlines key challenges and priorities for future cooperation.

Keywords: Central Asia, water security, energy diplomacy, peace diplomacy, preventive diplomacy, transboundary rivers, regional stability, United Nations, Aral Sea Basin.

XXI asrda suv va energetika xavfsizligi davlatlarning barqaror rivojlanishi hamda mintaqaviy xavfsizligining muhim omiliga aylandi. Markaziy Osiyoda Amudaryo va Sirdaryo havzalari bir nechta davlatning iqtisodiy va ekologik manfaatlariga ta’sir qiladi. Suv oqimining katta qismi Tojikiston va Qirg‘izistonning tog‘li hududlarida shakllansa, O‘zbekiston, Turkmaniston va Qozog‘istonning ayrim hududlarida sug‘orishga talab yuqori. Bu geografik nomutanosiblik suvdan foydalanishni davlatlararo muvofiqlashtirishni talab etadi [1].

Yuqori oqim davlatlari gidroenergetika ishlab chiqarishidan, quyi oqim davlatlari esa sug‘orish uchun suvning yetarli bo‘lishidan manfaatdor. Bu ehtiyojlar muqarrar ravishda qarama-qarshi degani emas: suv omborlarini muvofiqlashtirib boshqarish, elektr energiyasi almashinuvi va muntazam muloqot orqali manfaatlarni uyg‘unlashtirish mumkin. Iqlim o‘zgarishi, qurg‘oqchilik xavfi va suvga talabning ortishi bunday hamkorlikning ahamiyatini kuchaytirmoqda[1; 2].

Tinchlik va preventiv diplomatiya kelishmovchiliklarni kuchayishidan oldin aniqlash, ishonchni mustahkamlash va hamkorlik mexanizmlarini yaratishga yordam beradi. BMTning Markaziy Osiyo uchun preventiv diplomatiya bo‘yicha mintaqaviy markazi (UNRCCA) ham suv xavfsizligi va iqlim bilan bog‘liq muloqotni qo‘llab-quvvatlaydi [3]. Ushbu maqolaning maqsadi suv-energetika xavfsizligida tinchlik diplomatiyasining o‘rnini aniqlash, mavjud hamkorlik misollarini tahlil qilish va takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilashdir.

Tadqiqot sifat tahliliga asoslanib, hujjatlar tahlili, qiyosiy tahlil va keys-stadi usullaridan foydalanildi. Manbalar sifatida Jahon bankining Markaziy Osiyo suv-energetika hamkorligi va Qambarota-1 GES loyihasi haqidagi materiallari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy saytidagi Yavan GES to‘g‘risidagi xabar, BMT hujjatlari hamda UNRCCA materiallari tanlandi [1–6].

Qiyosiy tahlilda yuqori va quyi oqim davlatlarining gidroenergetika, qishloq xo‘jaligi va mavsumiy suv boshqaruvi bilan bog‘liq manfaatlari solishtirildi. Keys-stadi doirasida O‘zbekiston–Tojikiston hamkorligidagi Yavan GES va Qirg‘iziston, Qozog‘iston hamda O‘zbekiston ishtirokidagi Qambarota-1 loyihalari ko‘rib chiqildi. Shuningdek, BMTning 1997-yilgi Xalqaro suv oqimlaridan kema qatnovidan tashqari maqsadlarda foydalanish huquqi to‘g‘risidagi konvensiyasidagi adolatli va oqilona foydalanish, sezilarli zarar yetkazmaslik va hamkorlik

tamoyillari tahlil qilindi [4]. Ochiq manbalar siyosiy-institutsional jihatlarni baholashga imkon beradi, biroq diplomatiyaning suv oqimi yoki energiya ishlab chiqarishiga miqdoriy ta’sirini aniqlash uchun qo‘shimcha empirik ma’lumotlar zarur.

Tahlil uchta asosiy omilni ko‘rsatdi: suv resurslarining geografik jihatdan notekis taqsimlanishi; suvdan foydalanishning energetika va qishloq xo‘jaligi ehtiyojlariga bog‘liqligi; ushbu ehtiyojlarni muvofiqlashtiradigan davlatlararo kelishuvlar va institutlarga ehtiyoj. Suv omborlarining ishlash tartibi, elektr energiyasiga talab va sug‘orish mavsumi birgalikda rejalashtirilmasa, davlatlar manfaatlarini uyg‘unlashtirish qiyinlashadi. Shu sababli muntazam ma’lumot almashinuvi va kelishilgan boshqaruv tartiblari muhimdir [1].

Hamkorlikning amaliy misoli - Yavan GES loyihasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy saytining 2022-yil 2-iyundagi xabariga ko‘ra, Tojikiston Prezidenti Emomali Rahmon tashrifi doirasida Zarafshon daryosida stansiya qurilishini boshlash marosimi o‘tkazilgan; loyihaviy quvvati 140 megavatt etib ko‘rsatilgan [5]. Loyiha ikki davlatning energetika sohasidagi hamkorlik salohiyatini namoyon etadi. Biroq qurilish boshlangani loyiha yakunlanganini yoki rejalashtirilgan natijalarga erishilganini anglatmaydi. Samaradorlikni baholash uchun uning keyingi holati, ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari va suv boshqaruviga ta’siri haqida ma’lumotlar kerak.

Ikkinchi misol - Qambarota-1 GES. Jahon banki ma’lumotiga ko‘ra, Qirg‘iziston, Qozog‘iston va O‘zbekiston 2024-yil iyunida loyihani birgalikda rivojlantirish bo‘yicha vazirliklararo bitim imzolagan [2; 6]. Loyiha mintaqaviy energetika hamkorligini, elektr energiyasi savdosini va suv resurslaridan foydalanishni yaxshilash imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, uning muvaffaqiyati moliyalashtirish, ekologik va ijtimoiy ta’sir, suv boshqaruvi hamda davlatlararo majburiyatlarning bajarilishiga bog‘liq; loyiha barcha suv taqsimoti muammolarini o‘z-o‘zidan bartaraf etmaydi.

Xalqaro huquq va preventiv diplomatiya ham muhim natija sifatida ajralib turadi. 1997-yilgi BMT konvensiyasi xalqaro suv oqimlaridan adolatli va oqilona foydalanish, boshqa davlatlarga sezilarli zarar yetkazmaslik va hamkorlik qilish tamoyillarini belgilaydi [4]. Ushbu tamoyillarning amaliy samarasi davlatlarning kelishuvlarga rioya etishi, ma’lumot almashishi va tegishli mexanizmlarni yaratishiga bog‘liq. UNRCCA kabi institutlar muntazam muloqot va ishonchni mustahkamlash uchun maydon yaratib, suv hamda iqlim bilan bog‘liq keskinliklarning oldini olishga ko‘maklashadi [3].

Natijalar suv va energetika xavfsizligini faqat texnik yoki iqtisodiy masala sifatida ko‘rish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Suv taqsimoti, energetika barqarorligi,

oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik vaziyat o‘zaro bog‘liq bo‘lgani uchun qarorlar ham kompleks qabul qilinishi lozim. Gidroelektr stansiyalar faoliyati elektr energiyasiga bo‘lgan talab bilan bir qatorda suv omborlari holati va quyi oqim hududlarining mavsumiy ehtiyojlarini ham hisobga olishi kerak [1].

Hamkorlikni kuchaytirish uchun transchegaraviy daryolar va suv omborlari bo‘yicha ma’lumot almashish, suv oqimi va mavsumiy prognozlarni birgalikda kuzatish, o‘lchash standartlari hamda ma’lumotlarni tekshirish tartiblarini kelishib olish maqsadga muvofiq. Suv tejovchi texnologiyalar, raqamli monitoring, quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish ham suv-energetika muvozanatini yaxshilashga yordam berishi mumkin. Biroq bu choralar samarasi hudud sharoiti, moliyalashtirish va boshqaruv sifatiga bog‘liq bo‘lib, aniq natijalar empirik ma’lumotlar asosida baholanishi kerak.

Yavan va Qambarota-1 loyihalari qo‘shma infratuzilma tashabbuslari orqali manfaatlarni muvofiqlashtirish mumkinligini ko‘rsatadi. Biroq bitim imzolanishi yoki qurilish boshlanishining o‘zi muvaffaqiyat mezoni bo‘la olmaydi. Loyihalarning iqtisodiy samaradorligi, ekologik va ijtimoiy oqibatlari, suv resurslariga ta’siri hamda majburiyatlarning bajarilishi muntazam baholanishi zarur. Diplomatik muloqot esa bunday baholash natijalarini muhokama qilish va kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan hal etish imkonini beradi.

Markaziy Osiyoda suv va energetika xavfsizligi davlatlararo munosabatlar, iqtisodiy barqarorlik va ekologik xavfsizlik bilan chambarchas bog‘liq. Amudaryo va Sirdaryo havzalaridan bir nechta davlat foydalanishi, shuningdek, yuqori va quyi oqim manfaatlarining farqlanishi hamkorlikni zarur qiladi. Tinchlik diplomatiyasi, xalqaro huquq va mintaqaviy institutlar ushbu manfaatlarni muvofiqlashtirish hamda ehtimoliy keskinliklarning oldini olishda muhim vositalardir.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: 1) suv taqsimoti, energetika ishlab chiqarishi va sug‘orish ehtiyojlari bo‘yicha muntazam davlatlararo maslahatlashuvlarni kuchaytirish; 2) transchegaraviy suv oqimi, suv omborlari holati va mavsumiy prognozlar yuzasidan ma’lumot almashinuvi tizimini takomillashtirish; 3) qo‘shma loyihalarda huquqiy, moliyaviy, ekologik va ijtimoiy majburiyatlarni aniq belgilash; 4) suv tejovchi texnologiyalar, raqamli monitoring va qayta tiklanuvchi energetika bo‘yicha hamkorlikni rivojlantirish; 5) BMT va boshqa xalqaro institutlar bilan preventiv diplomatiya hamda xalqaro suv huquqi bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashni qo‘llab-quvvatlash.

Xulosa qilib aytganda, diplomatiyaning samaradorligi faqat bayonotlar yoki bitimlar bilan emas, balki ularning bajarilishi, suv va energetika boshqaruvining yaxshilanishi va davlatlar o‘rtasidagi ishonchning mustahkamlanishi bilan

baholanishi kerak. Uzoq muddatli barqarorlik diplomatik muloqot, huquqiy me’yorlar, iqtisodiy manfaatlar va ekologik mas’uliyatni uyg‘unlashtirishga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Bank. Central Asia Water & Energy Program (CAWEP). Markaziy Osiyoda suv va energetika xavfsizligi, transchegaraviy hamkorlik va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha rasmiy materiallar. https://www.worldbank.org/en/brief/2026/08/20/cawep.

2. World Bank. Kambarata-1 Hydropower Plant Project. Qambarota-1 GES loyihasi, mintaqaviy energetika hamkorligi va suv resurslaridan foydalanish bo‘yicha ma’lumotlar. https://www.worldbank.org/en/programs/kambarata-1-hpp.

3. United Nations Department of Political and Peacebuilding Affairs. United Nations Regional Centre for Preventive Diplomacy for Central Asia (UNRCCA). Markazning preventiv diplomatiya va mintaqaviy hamkorlik bo‘yicha faoliyati. https://dppa.un.org/en.

4. United Nations General Assembly. Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses. 21 May 1997. A/RES/51/229. https://digitallibrary.un.org/record/240629?ln=en

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti. Zamonaviy gidroelektr stansiyasi qurilishi boshlandi. 2-iyun 2022-yil. https://president.uz/oz/lists/view/5236.

6. World Bank. Clean Energy Transition in the Kyrgyz Republic Attracts International Donors and Investors at Energy Forum. 10 June 2024. Qambarota-1 GES loyihasi va uch davlat o‘rtasidagi hamkorlik haqida. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/06/10/clean-energy-transition-in-the-kyrgyz-republic-attracts-international-donors-and-investors-at-energy-forum.